

Степанова Т. В.,

викладач Одеського національного університету

ім. І.І. Мечникова

Речові докази як засоби доведення й особливий вид доказів у господарському процесі

Дії людей, а також події, встановленням яких займається суд в процесі судового доведення, здійснюються завжди в певній обстановці, ситуації, у взаємозв'язку і взаємодії з іншими об'єктами, речами. Ці дії можуть залишати про себе інформацію (фактичні дані) як у свідомості людей, так і на об'єктах навколишнього середовища шляхом безпосереднього впливу на властивості, зовнішній вигляд, розташування цих об'єктів. Відсутність дії (бездіяльність) також може викликати зміни в стані навколишніх предметів (наприклад, псування речей, доведення до зруйнування будівлі тощо). Відсутність змін в обстановці, предметах, у свою чергу, також може свідчити про бездіяльність з боку осіб та ненастання певних подій.

Речі стають носіями доказової інформації внаслідок того, що вони відображають різноманітні зв'язки між явищами: причини і наслідки, умови і обумовленого, тимчасові, просторові тощо.

У речовому доказі інформація міститься у вигляді матеріальних ознак, що сприймаються наочно та цікавлять суд своїми незвичайними, специфічними моментами (фальсифікація, підчистка тощо)¹. Тому речові докази іноді називають «реальними», безпосередніми доказами. У цих термінах знаходить відображення процес формування речових доказів, що полягає у впливі на зовнішній вигляд, структуру, властивості речей.

В юридичній літературі з теорії цивільного і кримінального процесу, а також у відповідних статтях ЦПК і КПК суть речових доказів розкривається майже ідентично і визначення речових доказів не викликає принципових наукових спорів та розбіжностей.

Речовими доказами називаються предмети, які своїми властивостями, зовнішнім виглядом, змінами, місцем знаходження, належністю або іншими ознаками здатні підтвердити або спростувати існування обставин, що мають значення для правильного вирішення справи²; це предмети, які можуть слугувати засобом встановлення обставин, що мають значення для справи³.

Речові докази в господарському процесі можуть бути як предметом доказування (наприклад, пломби на контейнерах), так і досить часто одночасно виступати об'єктом матеріально-правового спору. Наприклад, у справі про визнання права власності на споруду остання є одночасно об'єктом матеріально-правового спору і речовим доказом. Однак вказане положення не відбивається на дослідженні речового доказу.

Ст. 37 ГПК України дає тільки загальне поняття, а не вичерпний перелік предметів (об'єктів), які здатні виступати як речові докази при розгляді справ в порядку господарського судочинства, однак у законодавстві і не може бути такого переліку. Предмети використовуються як речові докази внаслідок того, що володіють здібністю до відображення подій, явищ, дій, бездіяльності, що мали місце в минулому.

Безпосередньому використанню об'єктів матеріального світу в доведенні по господарській справі передують діяльність суду або інших органів по пристосуванню до такого використання перетворення «речі в собі» в «річ для всіх». У ході такої діяльності сліди, відбитки ма-

¹ Абрамов Н.А. Комментарий к АПК Украины. Одесса, Издательство Юг, 1993. — С. 51.

² Треушников М.К. Судебные доказательства. Монография. — М.: Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. — С. 246.

³ Юдельсон К.С. Арбитражный процесс в СССР. — М., 1984. — С. 110.

теріальних об'єктів процесуально закріплюються, оцінюються і набувають правовий статус речових доказів.

Однак яким саме процесуальним вимогам повинні відповідати такі сліди, щоб отримати статус речових доказів? За загальним правилом, по-перше, вони повинні стосуватися предмета доведення, тобто володіти належністю до справи. По-друге, вони повинні бути зібрані в передбаченому законом порядку, тобто необхідно дотримуватися умови допустимості їх до справи. По-третє, забороняючи використання в доведенні інформації, джерело якої невідоме або сумнівне, а також встановлюючи суворий порядок отримання джерел інформації і фіксації обставин виявлення, вилучення і дослідження речей, закон переслідує мету забезпечити використання в доведенні не будь-яких, а лише достовірних відомостей — «фактичних даних». Отже, сліди матеріальних об'єктів можуть мати значення речових доказів лише при відповідності їх вимогам належності, допустимості і достовірності.

Особа, яка порушує клопотання перед судом про витребування будь-якої речі як доказу від осіб, які беруть або не беруть участь у справі, повинна описати цю річ і вказати причини, що перешкоджають самостійному її отриманню, підстави, за яких вона вважає, що річ знаходиться у цієї особи або організації.

Щодо сторони, яка утримує в себе і не подає на вимогу суду речових доказів, суд має право встановити, що відомості про обставини, що мають значення для справи та містяться в ньому, стороною визнані.

При цьому господарський суд може витребувати речові докази, які належать до справи й які за властивостями, розмірами можуть бути доставлені в суд (іноді як речові докази виступають речі, які не можуть бути доставлені в суд, наприклад, домобудівництво, гараж).

Оскільки зберігання і передача інформації за допомогою речових доказів досягаються шляхом безпосереднього відображення об'єктів, процесів на поверхні предметів, а також шляхом зміни їх властивостей і якостей, засобом зняття інформації, тобто засобом дослідження речових доказів, є їх огляд. Такі докази оглядаються судом і пред'являються особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках — експертам. Про провадження огляду на місцевості суд виносить ухвалу (таке провадження може мати місце в порядку забезпечення доказів, підготовки справи до судового розгляду). Відповідно до п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про підготовку цивільних справ до судового розгляду» № 1 від 5 березня 1977 р. увага суддів звертається на те, що при підготовці справи до слухання огляд на місцевості «речових доказів і предмета спору проводиться тільки в невідкладних випадках після відповідного повідомлення осіб, які беруть участь у справі». Однак їх нез'явлення не перешкоджає проведенню огляду. За його результатами складається протокол: суддя повинен детально описати речі в протоколі огляду, а в необхідних випадках закріпити інформацію шляхом фотографування речі та її відбитків. Особи, які беруть участь в огляді, інші зацікавлені особи під час огляду можуть давати пояснення, що заносяться в протокол. До протоколу можуть бути долучені складені або перевірені при огляді плани, креслення, знімки.

При огляді речових доказів, по суті, втрачається безпосередній характер розгляду справи. Об'єктом безпосереднього дослідження судом стає лише протокол огляду, який оголошується в судовому засіданні. Однак необхідно зазначити, що огляд речових доказів є основним способом їх дослідження. При цьому суд до дослідження речових доказів за допомогою огляду і під час огляду може здійснювати інші процесуальні дії, направлені на більш глибоке розкриття змісту речових доказів (предмет, що виступає як речовий доказ, може бути підданий експертному дослідженню, якщо потрібні спеціальні знання для виявлення змісту речового доказу).

Якщо під час підготовки справи до судового розгляду сторона заявить про підробку документа, суддя з урахуванням думок сторін призначає експертизу для встановлення факту підробки.

Вважаю, що деякі положення, розроблені кримінальним і цивільним процесом, при незначній зміні цілком можуть бути застосовані і до господарського процесу. Так, залежно від характеру причинного зв'язку предмета з подією правопорушення можна виділити;

- предмети, на які спрямовані дії правопорушника;
- предмети із ознаками, що настали від дій правопорушника;
- предмети, ознаки яких відносяться одночасно до двох вищезгаданих груп предметів¹.

Названа класифікація, безумовно, має наукову і практичну цінність.

Змістом речових доказів є ті відомості про факти-дії, факти-стани, факти-бездіяльність, які суд сприймає безпосередньо, або за допомогою експертів (наприклад, факт стирання, виправлення в документі, невідповідності якості продукції стандарту). Щодо інших елементів судового доказу (процесуальної форми речового доказу і джерела), то ці елементи в речовому доказі співпадають.

Цікавою, але, на жаль, не зовсім вірною є думка В.Д. Арсен'єва, що «речі як докази внаслідок стихійного характеру їх виникнення не містять певного коду, тобто заделегідь зумовленої системи знаків, завдяки якій ми можемо сприймати інформацію... У речових доказах і у доказувальних фактах теперішнього часу як фактах реальних об'єктивна форма співпадає з їх змістом»² (цю групу доказів В.Д. Арсен'єв називає «матеріально-предметними доказами»). На мою думку, автор необгрунтовано ототожнює поняття «предмета» і «речового доказу», а також процес утворення властивостей предмета з процесом формування речового доказу.

Процес формування речового доказу поділяється на стадії, яким відповідає спочатку утворення матеріальних слідів, стан речі, а потім їх сприйняття і фіксація в процесуальних документах. Іншими словами, при формуванні речового доказу має місце багаторазове відображення (подія правопорушення — предмет — людина, що виявила предмет — огляд предмета — фіксація в документі).

Речовим доказом є предмет з його певними властивостями, якостями, об'єктивно пов'язаними з обставинами доведення або побічними, проміжними фактами, внаслідок цього він несе інформацію про них. Зміст речового доказу утворюють тільки ті матеріальні властивості предмета, які доступні безпосередньому пізнанню суддями.

Носіями речового доказу будуть громадяни, що надали предмет. Без указування осіб, які виявили предмет і описали його властивості, залучений до справи предмет втрачає значення доказу. В.Д. Арсен'єв вказує: «Щодо речових доказів треба говорити про їх «першоджерело», яким... буде виступати місце їх виявлення і вилучення»³. Такий висновок виникає із змішування предмета з речовим доказом та ототожненням процесу формування речового доказу з процесом утворення слідів. Насправді місцезнаходження предмета є одним з його властивостей, відображених в документі ознак, але ніяк не джерелом речового доказу.

У теорії доказів надається важливе значення проблемі класифікації речових доказів на первинні і похідні, дослідженню питання про можливість використання похідних речових доказів у пізнавальних цілях. У літературі висловлена думка, що похідних речових доказів не існує, оскільки характерною ознакою речового доказу є його незамінність, та створюється він самим фактом, самою обстановкою досліджуваної події. Однак з речових доказів можливо і необхідно в окремих випадках зняття копії, що точно відтворює риси і ознаки первинного речового доказу.

¹ Алексеев Н.С., Бастыркин А.И., Даев В.Г. и др. Советский уголовный процесс. — JL, 1989. — С. 166-167.

² Арсен'єв В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1964. — С. 86.

³ Там же. — С. 119.

У господарській практиці речові докази використовуються рідко, оскільки необхідні для встановлення обставин спору дані найчастіше фіксуються у відповідних документах. Проте іноді як речові докази використовуються предмети, що свідчать про виготовлення їх з порушенням вимог якості, пломби від перевізних засобів (наприклад, вагонів, контейнерів), в яких слідував вантаж, коли необхідно довести, що цілісність цих пломб у дорозі була, або, навпаки, не була порушена¹.

Потрібно зазначити, що речові докази, що є важливим засобом доведення, не мають будь-яких переваг порівняно із іншими засобами доведення, передбаченими в господарському процесуальному законодавстві, і не мають заделегідь встановленої сили. Суд, оцінюючи речовий доказ (сліди, зміни в предметі, його властивостях), зобов'язаний з усіх можливих причин про вплив на цей предмет зупинитися на одному достовірному висновку. Він розкриває наявність об'єктивного зв'язку певного характеру між змінами на предметі, тобто речовому доказі, і фактами, що підлягають встановленню.

Речові докази є першоджерелом факту вчинення правопорушення, прямим доказом його здійснення. Саме тому аналіз господарським судом речових доказів має важливе значення в теорії і практиці господарського процесу в Україні.

---

¹ Добровольский А.А. Комментарий к АПК Украины. Одесса, Издательство Юг, 1993. — С. 18.